

PRÉM MÓNKA*

Az erdélyi kisebbségek közelítő történetei a 20. század szétválasztó történelmében

Tar Gabriella-Nóra: *Közelítő történetek. Írások Eginald Schlattner erdélyi szász lelkészíró műveinek világáról*. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2024. 183 oldal

Tar Gabriella-Nóra 2024-ben Eginald Schlattner erdélyi szász lelkészíró műveinek szövegvilágáról megjelent tanulmánykötetét a transzilvanizmus tág fogalomkörét felfedni hivatott alkotások közé sorolhatjuk: tartalmában, szerkezeti felépítésében, kiemelt toposzaiban a 20. századi impériumváltások után Erdélyben maradt etnikumok egzisztenciális kérdéseit, sorstapasztalatait exponálja a regényíró munkásságán keresztül. Borítóján a veresmarti lelkészlak résnyire nyitott piros ajtaja a sokak által megélt és ismert erdélyi multikulturalizmus kavalkádjából is kiemelkedő szász kultúra és mentalitás világába enged betekintést, kihangsúlyozva a magyarság szempontjából is lényeges fordulópontokat, ezúttal azonban egy másik helyi kisebbség optikáján keresztül. A könyv mindegyik írása bizonyíték arra, hogy az Eginald Schlattner regényeiben megörökített, személyes emlékekből szőtt narratívák borzalmai a szétválasztó kollektív történelemben reprezentált individuális történetek nehézségei leggyakrabban csak irodalmilag válnak ábrázolhatóvá és elmondhatóvá a 21. században. A mikrotörténetek szövegvilágának kollektív élménye az olvasás során előmozdítja, hogy az egymástól politikailag eltávolított etnikumok, az Erdélyben többes kisebbségi létbe kényszerített népek sorsnarratívákon keresztül közelítsenek egymáshoz. Az elemzések láncolatának tükrében visszatérően nyomatékosává válik a szász lelkészíró irodalmi programja: „a történelem elválaszt, a történetek viszont közelítenek egymáshoz”, mely a könyv címének is forrása: *Közelítő történetek* a távolító történelmi események sodrában, hiátussal a kifejezésben, az olvasóban felmerülő kérdést sejtve: kihez közelítenek a történetek? A tanulmányok exponálják a Kelet-Közép-Európa szívében megbúvó vidék gyakran hangoztatott sokszínűségét, egyediségének forrását, különös tekintettel az első világhéges után Romániához csatolt, Erdélyben maradt különböző nemzetiségek narratíváinak alakulására. Ebben a kontextusban jelenik meg Eginald

* A szerző irodalomterapeuta, a nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum magyartanára. E-mail: monikaprem8@gmail.com; ORCID: 0009-0005-6848-1044

Schlattner német nemzetiségű román állampolgár személye és munkássága azáltal, hogy sorsát és cselekedeteinek következményeit tudatosan vállalva megmaradt Szászföldön.

Tar Gabriella-Nóra, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem irodalom- és színház-történeti stúdiumainak előadója, valamint a tanszék keretében működő gyermekirodalom-kutatócsoport koordinátora, a Robert Bosch Alapítvány helyi lektora és a THÉ Egyetemi Irodalmi Színpad német tagozatának szakmai irányítója egy tanulmánykötetet bocsátott az olvasók elé a Kolozsvári Egyetemi Kiadó jóvoltából. Eginald Schlattner életművének feltárásával és többszemponútú elemzésével a vidék egy igen viszontagságos időszakát reprezentálja az erdélyi szász lakosság megpróbáltatásaira és túlélési módszereire reflektálva a multikulturalizmus tükrében, s ez többszörösen érinthet minket, magyar olvasókat is. A jelenlegi Románia szászföldi területének etnikai állapota, a kisebbségi sorsban máig is megmaradtak gondolkodásmódja, lelkivilága, mely hajtja és fenntartja a vidék egész létét immár száz éve, teljességében csak akkor ismerhető meg, ha az itt élő etnikumok egyéni történeteinek múltbéli megéléseiből, szubjektív emlékezésformáiból sikerül identifikálni néhány jelentős szegmenst. Ezt teszi a tanulmányíró maga is jelenlegi művével, rávilágítva Schlattner regényeinek szignifikáns toposz- és motívumrendszerére, így a meg- és otthonmaradás döntésének valóságára – lásd az erdélyi szászok 1945-ös (ahogy a szerző fogalmaz) „kitelepítését”, amin nyilván a szovjetek előli menekülés és/vagy az általuk végrehajtott deportálás értendő, majd az 1989 utáni tömeges exodust –, a bűn és megbocsátás lehetőségének változataira, valamint a nők szerepére és tiszteletére egy elvadult, embertelen rendszerben.

A kötetben Egyed Emese ajánlása vezeti be az olvasót a protestáns lelkész életművét tanulmányozó filológus kihívásaiba, hangsúlyozva annak a kutatómunka iránti empátiáját, melynek köszönhetően újabb összefüggések, tágabb társadalmi és történelmi szemléletek kerülnek felszínre a nemzeti kisebbségben élő erdélyi szászok sorstapasztalatait bemutató elemzések révén. A kétnyelvű ajánlás talán egyik legerőteljesebb üzenete *az írás mint megszólalás és cselekvés magasztalása*, erkölcsi aspektusa pedig maga a tett, utalva a tanulmányozó és a tanulmányozott életfeladatára, mely írástudói sorsfeladatként hatalmi rendszertől függetlenül fennmarad. Ezáltal aposztrofálva Eginald Schlattner prózai művészetének jelentőségét, miszerint a történetmondó, az elbeszélő tehetségével, humorérzékével olyan képi világot teremt, amely a környezetében élő emberek jól sikerült portréitól a zsánerképeken és az erdélyi csoportképeken keresztül saját irodalmi önarcképéig terjed (27.). Ugyanakkor innovatív szempontokat is megidéz a művek (újra)olvasásához, így az elégikus iróniát egy eltűnőben lévő világgal szemben, akárcsak a „tényirodalom és az énirodalom jobb értéséhez” (10.), kitérve a nőalakok jelentőségére, valamint a magyar és székely identitásformáknak a szász író alkotásaiban előforduló reprezentációira.

A tanulmányok sorozatát megelőzi Tar Gabriella-Nóra laudációja, mely 2018. november 12-én hangzott el a Babeş–Bolyai Tudományegyetem díszdoktori címének átadásakor a nagyszebeni Szent János evangélikus templomban (első megjelenése német nyelven: *Laudatio zur Verleihung des Ehrendokortitels an Pfarrer Eginald Schlattner*. *Matrix Zeitschrift für Literatur und Kunst*, 2019/1. 183–191.). Nyomós okkal kerülhetett a kötet elejére, ugyanis hangsúlyt kap a sorok között Schlattner „ars poetica”-ja, mely egyben többszöri intelme is önmaga számára: „Ne hagyj el a szenvedés helyét, hanem cselekedj úgy, hogy a szenvedés hagyja el a helyet”. A mondat második fele, hogy inkább a szenvedés kiűzése legyen a cél e tájról, új perspektívába helyezi az író számára a hazát, egész Erdélyt, melyen át életútja vezet: Aradon született, Szentkeresztbányán és Fogarason nevelkedett, majd Kolozsváron és Nagyszebenen át Veresmartig vezetett eddigi sorsa. Matematikai és hidrológiai tanulmányait ugyan befejezte, de soha szem elől nem tévesztette a romániai német irodalom fölntartását és népszerűsítését; az írás mellett irodalmi kört is alapított Kolozsváron, hozzájárulva ezzel a szász kultúra megőrzéséhez. Teológiai tanulmányait teljes szívvel és lélekkel negyvenéves korában fejezte be az 1957-es „államellenes bűncselekmény elhallgatása” miatti bebörtönzése után, illetve az áruulás utáni szabaddulását követően, melynek következménye időszakosan a közösségből való kizárás is, ugyanis négy hónapos állandó vallatás következtében önként jelentkezett tanúnak az írók elleni perben, amelyben többek között feladta barátját és támogatóját, Hans Bergelt, valamint testvérét is.¹ Szabadon, de az áruló szerepének terhével mindenképp magányosan előbb napszámos, téglagyári, végül vasúti munkás lett, távol a szász közösségtől, amelynek tagjai félték tőle és megvetették tettéért. Ezek a tények kevésbé kapnak helyet a kötetben, mert Tar Gabriella-Nóra szigorúan Schlattner irodalmi munkásságára fókuszál, azonban mégis fontos megemlíteni, hogy életének mely döntései vezették a lelkeszi és írói szerepkör felvállalására, ahogy azt maga is vallja Hajdú Farkas-Zoltán és Balog Gábor filmjében. Az 1989-es fordulatot követően a határok megnyitásával családja és egész egyházközsége elhagyta Romániát, ő pedig egyedül maradt Erdélyben, életmottójának első részét követve: „ne hagyj el a szenvedés helyét”. Így válik a szenvedés helye egyben a tapasztalás és az írás forrásává, ahogy azt a kötetben megjelenített és tárgyalt tanulmányok bizonyítják Schlattner legjelentősebb, részben magyar nyelvre is lefordított regényeiről: *Wasserzeichen* (2018, Vízjelek), *Drachenköpfe* (2021, Sárkányfejek), *Brunnentore* (2023, Kútkapuk), *Der geköpfte Hahn* (1998, Fejvesztett kakas, 2006), *Rote Handschuhe* (2001, Vörös kesztyű, 2012).

A kötet első írása a maskulin világnak kiszolgáltatott női létformák sokszínűségét azonosítja Erdély történelmének egyik viharos időszakában, 1947-től, az utolsó „királyi” nyártól az 1960-as évek végéig. A nyitótanulmány, a *Nőalakok*

¹ Lásd *Egy árulás*, Hajdú Farkas-Zoltán és Balog Gábor 2004-ben készített filmje. <https://www.youtube.com/watch?v=v1ZK26TPqPg> (Utolsó letöltés: 2025. július 26.)

Eginald Schlattner Wasserzeichen (Vízjelek, 2018) című kolostorregényében kvázi meghatározza a lelkészíró munkásságának a megmaradás utáni másik alapotívumát, a nőiség jelentőségét saját és családja életében. A dráma műfaját idéző szerkezet prologussal indít, a *Vízjelek* zárógondolatával folytatódik, majd a lelkészlak falán ma is olvasható Schiller-idézettel mint epilógussal zárja a szövegfolyamban megemlített „női teremtmények” bemutatását, akiknek egy része a mű szereplőinek fiktív kategóriáját képezi. Schlattner az erdélyi ihletettségu precíz nőalakok megalkotásával is alátámasztja a térség multikulturális jellegét, ezért is titulálja Tar a regényt a nőiség apoteózisának, ugyanakkor hangsúlyozva az író nyitottságát is – a román, magyar és cigány nemzetiségű ott lakók elfogadására. Az autofikciós nőalakok, az ortodox kolostor apácái engedelmes, erénnyel és szigorban élő, áldozatvállaló szerepet teljesítenek, az egyház és vallás iránt teljes hűséget tanúsítanak, sokszor tudatosan lemondva még a világi életpálya gondolatának lehetőségéről is, vagy megharcolva az ez utáni vággyal; amennyiben mégsem, az apácarend fegyelme kíméletlenül lesújt rájuk. Ezek a feminin sorsok ellentétesek az autobiografikus női arcélekkel, az anya, nagymama vagy a feleség típusával, akiknek jellemzője a gyengédség, a megértés és az elfogadás, vagyis a két női kategóriában Schlattner mindenképp ellentétes sorstípusokat ábrázol. A lírai érzékenységgel megalkotott anyaszerep a szeretetet, a kitartást és a különböző életszakaszok szépségét hivatott feleleveníteni. Tar Gabriella-Nóra egyéb művek megidézésével is alátámasztja a nőalakok jelentőségét az író munkásságában, így a *Schattenspiele toter Mädchen* (2022, Halott lányok árnyjátéka) vagy az egy évvel később megjelent *Kútkapukban*, bár ez utóbbit egy másik írásában a székelység perspektívájából tárgyalja.

A következő elemzés – *Sárkányfejek. Válasz Iris Wolff Drachenhau (Sárkány-ház) című elbeszélésére* – bravúrosan vázolja a regény történéseit, előzményeit és a különböző idősíkokon szertefutó cselekményszálakat, melyek az 1960-as években Brassóban történeteket elevenítik fel, kiemelten Schlattner a Klingsor-házhoz kötődő emlékeit. A rejtélyes épület a közismert monda szerint Klingsor von Ungerlant erdélyi származású dalnok és varázsló tulajdonában volt 1200 körül, aki maga is részt vett az 1206-os wartburgi dalnokversenyen, de alulmaradt, így csalódottan és kirekesztve hazatért Brassóba, kitanulta a fekete mágiát, majd felépítette sárkányos házát – a név utalás az épület sárkány alakú vízközpőire. A szobrok a középkorban éjjelente megelevenedtek és vörös színben ragyogtak, ijesztgetve a brassói polgárokat. A címben megjelölt Iris Wolff-mű katalizátorként hat a lelkészíróra, s elindítja benne az emlékezés folyamatát a Securitate letartóztatásából való szabadulásától az ezredfordulóig, amikor már papi és írói mivoltában reprezentálódik végig autodiegetikus elbeszélőként. Az írás folyamán a schlattneri regényvilág lehetséges olvasatait vázolja fel Tar Gabriella-Nóra, hangsúlyozva, hogy a szerző műveiben nem ítélkezik, és nem akar válaszokat sem adni, az eseményeket sem minősíti, azok kimondásával inkább csak tabuk dőlnek meg, így a megtört csendben tények tárulnak fel, s a megszólalás gyógyulással jár (27.).

Ezzel a tanulmányíró kellő finomsággal utal Eginald Schlattnernek az árulás miatt magával cipelt lelki terhére,² ugyanakkor a betegség metaforáját és a halál tematikáját is kibontja az olvasó előtt, mely a diktatúra kilátástalan korszakában meghatározó volt az üldözöttek sorába került kisebbségi értelmiség számára.

A magyarságnak az író epikájában való megjelenési formáira irányítja a figyelmet az *Emlékezés és magyarságkép Eginald Schlattner és Carmen Elisabeth Puchianu családregényeiben* című tanulmányában. A két német identitású író munkáját nemcsak erdélyiségükben kapcsolja össze, hanem az emlékezés mindkettejüknél kiemelkedő jelentőségű nyomvonalán is, ezáltal biztosítva a magyarságra való visszatekintés lehetőségét erdélyi szász perspektívából. Az összehasonlító megközelítés a *Das Klavier in Nebel* (2005, Zongora a ködben) című regény kapcsán teret nyújt a magyarok, székelyek és szászok több évszázados együttélése során kialakult történelmi és társadalmi helyzetek említésének, nyomatékosítva Erdély 1940 és 1950 között alakuló harmonikus többkultúrájúságát, irodalmilag megkonstruált eszményképet kreálva (110.).³ Puchianu 2012-ben megjelent *Patula nevet* című műve azonban gyakran Erdély ambivalens, ellentmondásos jellegét említi a hatvanas évektől alakuló életrajzi sorstapasztalatokban. Tar Gabriella-Nóra Puchianu és Schlattner regényeinek párhuzamos elemzésekor az erdélyiség, a térség kulturális sokszínűsége és a magyarság kultúrájának kiemelésével párhuzamosan az etnikumok együttélése folytán alakuló és formálódó szókincs sajátosságát, a nyelvi gazdagságot is fókuszba helyezi. A folytatásban a székelysége irányítja a tanulmányíró a figyelmet: a *Brunnentore* az erdélyi szász író első olyan műve, amelyben gyermekperspektívából, saját megélésein keresztül ábrázolja Udvarhelyszéket 1930-tól a bécsi döntésig, s ezúttal a gyermekelbeszlő perspektíváján keresztül, de nemcsak a családtörténetet, hanem a kor politikai eseményeit is érzékelteti. Ezáltal az olvasó betekintést nyer Schlattner német perspektívájú történelemszemléletébe is a két impériumváltásról vagy a Trianon-traumáról. S itt megjegyzendő, hogy a tanulmányíró említést tesz az alkotó elbeszlői könnyedségéről és humoráról is, amivel egy nemzet tragikus történelmi pillanataira tekint: „Az új határmegvonással – volt, nincs! – a pottyantós vécé Romániában maradt...” (123.). Kérdés azonban,

² Lásd ehhez: Szendi Zoltán: Az árulás útvesztői. *Korunk*, 2009/11. 100–105.

³ Említett kötete a krónikásnak (a tanulmányíró nevezi így Schlattner, utalva történetmondói és elbeszlői tehetségére, mely minden prózájában megnyilatkozik) szerves része az 1998 és 2005 között a bécsi Zsolnay Kiadó gondozásában megjelent három darabból álló regénysorozatnak. A tanulmánykötetben mint ún. erdélyi trilógiára utal rá Tar Gabriella-Nóra, s ez tulajdonítható annak a ténynek, hogy mindegyik műben a II. világháború utáni időszak egy-egy jelentősebb történelmi eseménye van prezentálva. Az első regény – *Der Geköpfte Hahn* – egyetlen nap alatt, 1944 augusztus 23-án játszódik, amikor a románok frontot váltottak, s átálltak az oroszok oldalára, beengedve őket az országba. A másodikban – *Rote Handschuhe* – saját börtöntapasztalatait írja le 1957-től 1959-ig, így az ötvenes évek kommunizmusát ábrázolja. Az utolsó a sorozatban a *Das Klavier in Nebel*, melynek még nem jelent meg fordítása, s a romániai államosítás és kollektivizálás időszakára tekint vissza.

hogy ezt mennyire ítéli egy kisebbségben élő erdélyi magyar olvasó a mű pozitív jellemzőjének a megélt valóság tényeivel szembesítve.

A tanulmánykötet utolsó darabja az először a *Regio* folyóiratban megjelent interjú a lelkészíróval: „*A kút másként csobog itt, az idő másként pörög*”, amelyben Tar Gabriella-Nóra Eginald Schlattner életére és munkásságára utal, ugyancsak az utolsó regényét használva kiindulópontként, mely egyben közeledés is gyermekkortól a jelen valóságáig.

A kötet gazdag függeléke hasonlóan alapos kutatói munkára utal, akárcsak az egész mű, így a helynévjegyzék, az irodalomjegyzékek, a képek listája tovább prosperálja a kötetíró precizitását a témát illetően. Tar Gabriella-Nóra szerkezetileg is figyelt az elemzések közérthetőségére és egyediségére, ezért mindegyik tanulmány végén olvasható egy tömör, összefoglaló következtetés, mintegy végső konklúziója a feltárt toposzoknak. A nagyon színes, több műfajt – az ajánlástól a laudáción és a tanulmányokon keresztül az interjúig – magában foglaló kötet azt a többes célt szolgálja nagyon tudatosan, hogy a térség kulturális sokszínűsége mellett rávilágítson az erdélyi kisebbségi létforma kiemelkedő témáira, melyek a 20. században meghatározták minden itt maradt értelmiségi sorsát, ezáltal új perspektívát kínálva az olvasatoknak. Schlattner életének bizonyos szegmenseire irodalmi szempontból igyekszik rávilágítani, felfedni annak unikalitását a minorításban alkotó irodalmárok szempontjából, kevésbé fókuszálva a magánéleti és a szász közösségben megélt, olykor viszontagságossá váló, megosztottságot kiváltó szerepköreire. Ezt az irodalmár nézőpontot igyekszik bravúrosan a műfaji sajátosságok, a térségi multikulturalitás és az erdélyi kisebbség egzisztenciális toposzai határvonaláról irányítani a tanulmányíró, fenntartva az olvasó figyelmét és érdeklődését Eginald Schlattner élete és művei iránt.